

Handlingsplan for bevaring af den truede planteart

Gul Stenbræk (*Saxifraga hirculus*)

Miljø- og Energiministeriet

Skov- og Naturstyrelsen 2000

Indhold

1.0 Hvorfor udarbejde en handlingsplan for Gul Stenbræk?.....	3
2.0 Baggrund.....	4
2.1 Udbredelse.....	4
2.2 Status i andre lande.....	4
2.3 Levested.....	4
2.4 Artens biologi.....	4
2.5 Indikatorgruppe.....	4
2.6 Trusler.....	4
2.7 Seneste udvikling	4
2.8 Nuværende status.....	4
2.9 Beskrivelse af lokaliteterne.....	5
2.10 Spredningsmuligheder.....	7
3.0 Forslag til fremtidig forvaltning.....	8
3.1 International erfaring.....	8
3.2 Målsætning.....	8
3.3 Handlingsplan til iværksættelse.....	8
3.4 Virkemidler.....	9
4.0 Litteratur.....	10

1.0 Hvorfor udarbejde en handlingsplan for Gul Stenbræk?

I Danmark findes omkring 1.000 oprindeligt hjemmehørende karplante-arter med levesteder fordelt på alle naturtyper, de færreste dog i havet.

I Rødliste 1997 er der opført 220 karplante-arter eller -underarter, hvilket vil sige, at ca. 21% af de oprindeligt hjemmehørende arter i et eller andet omfang er truede. 23 arter regnes således for forsvundet eller muligvis forsvundet (Ex), 36 for akut truede (E), 66 for sårbare (V) og 95 for sjældne. 19 af arterne er opført som nationale ansvarsarter.

Der er altså nok karplanter at vælge imellem, når man vil gøre en specifik indsats for en enkelt art, og derfor har det været nødvendigt at opstille nogle kriterier at vælge ud fra.

De der er forsvundet eller muligvis forsvundet kan det synes omsonst at gøre noget for, og de sjældne kan muligvis overleve ved egen hjælp, hvilket de akut truede og sårbare kan have vanskeligere ved, og disse er derfor udvalgt som højst prioriterede blandt karplanter, der skal gøres en indsats overfor.

Gul Stenbræk tilhører gruppen af sårbare karplanter, den er fredet her i landet, og derudover er den opført på Habitat-direktivets bilag II. Bilag II arterne omfatter dyr og planter af fællesskabsbetødning, hvis bevaring kræver udpegning af særlige bevaringsområder. Gul Stenbræk lever i vældmoser, en naturtype, hvis forekomst er blevet stærkt reduceret igennem de sidste par hundrede år. Man mener, at moser generelt (begrebet omfatter både højmoser, kærmose og vældmoser) udgjorde ca. 25% af det åbne lands areal frem til omkring år 1800. I dag er mosernes arealmæssige udstrækning reduceret til 1 – 2%. Ved at gøre en indsats for Gul Stenbræk gør vi samtidig en indsats for at bevare vore moser.

I valget af arter, der skal gøres en speciel indsats overfor, har det også værdi, at arten har folkelig appel. Gul Stenbræk står lysende gul i et hav af grønt og giver sommerstemning i månederne august og september, hvor denne egentlig er på hæld og mange andre karplanter for længst er afblomstrede.

2.0 Baggrund

Gul Stenbræk har en nordlig udbredelse og er i Danmark knyttet til vældmoser med udsivende, koldt grundvand. I forbindelse med afvanding og opdyrkning er arten gået meget tilbage gennem de sidste 100 år. På de tilbageværende voksesteder er der tendens til, at græsningen ophører, således at tilgroning i dag er et vigtigt forvaltningsproblem.

Gul Stenbræk er *fredet* i Danmark, og arten er på den danske rødliste i kategorien *sårbar*. Gul Stenbræk er endvidere på *Habitatdirektivets bilag 2*, som indeholder arter, hvis levesteder skal udpeges som habitatområder, der skal beskyttes og forvaltes med henblik på bevarelse af de arter, som findes her.

2.1 Udbredelse

Boreal-cirkumpolar-arktisk- alpin. Arten findes mod nord i Fennoskandia og mod syd til Nordtyskland. Her er arten gået tilbage på grund af afvanding.

2.2 Status i andre lande/Norden

I Sverige og Finland er den hensynskrævende; i Norge er den sårbar. I Sydsverige er den truet på grund af dræning.

2.3 Levested

Det naturlige levested er lysåbne vældmoser med ensvarmt, mineralrigt vand. Den vokser nu kun i deciderede vældmoser i Danmark. Før i tiden, da den havde større udbredelse, har den i følge litteraturen også haft forekomster i andre mosetyper, uden at vi har et indgående kendskab til deres beskaffenhed, da der kan være tale om vældmosepartier i disse moser.

2.4 Artens biologi

Gul Stenbræk er en flerårig plante, der har fremmedbestøvning af insekter som svirrefluer, smapemyg og kløverkøllesværmer (Olesen & Warncke 1987). Dens frø spredes blandt andet ved vind-slyngsspredning.

2.5 Indikatorgruppe

Arten er indikator for lysåbne vældmoser med sommerkøligt og næringsrigt vand.

2.6 Trusler

Sænkning af vandstand, tilgroning samt ophør af græsning med husdyr.

2.7 Seneste udvikling

Arten har i alt været fundet på 90 lokaliteter, men var formodentlig engang endnu hyppigere. 15 af levestederne var på Øerne, nu kendes den kun fra Nørrejylland (Løjtnant og Worsøe, 1993).

På følgende lokaliteter er Gul Stenbæk forsvundet indenfor de sidste ca 20 år. (Wind 1999): *Øster Vrå* (Nordjyllands Amt), *Ilsø* (Nordjyllands Amt), *Brokær* (Viborg Amt), *Gelbro Dal* (Viborg Amt), *Tjele Langsø* (Viborg Amt), *Vinge Mølle* (Viborg Amt), *Bredsgård Sø* (Viborg Amt), *Kjellerup* (Århus Amt), *Læsten Bakker* (Århus Amt) og *Kolkær, Sillerup* (Århus Amt).

2.8 Nuværende status

I 1998 blev arten genfundet på 7 lokaliteter (Wind, 1999):

Krogens Møllebæk (Nordjyllands Amt) 250 planter;

Halkær Ådal (Nordjyllands Amt) 285 planter,

Kielstrup Sø (Nordjyllands Amt) 36 planter

Hammershøj Kær (Viborg Amt) 3 planter,

Kvorning Mølle (Viborg Amt), 236 planter

Vinkel Kær (Viborg Amt) 36 planter og

Rosborg Sø (Viborg Amt) 2089 planter.

2.9 Beskrivelse af lokaliteterne: drift, administrative forhold, ejendomsforhold og forvaltningsbehov

Oversigt over nuværende voksesteder (Wind 1999):

Krogens Møllebæk: Snæver ådal med stejle sider. I engene er der stedvis vældområder. Et af disse rummer et paludellavæld med Gul Stenbræk. Vældområdet afgræsses. Engene er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3. Privatejet.

Forvaltningsbehov: Ingen, men årlig afgræsning af vældområdet bør fortsætte. Der er en MVJ –aftale for området, der indebærer græsning.

Halkær Ådal: Stedet hvor Gul Stenbræk vokser er et stort vældområde, der ligger på randen af Halkær Ådal mellem Litorinaskrænten og den regulerede Halkær Å. Vældområdet afgræsses. Det er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3 og indgår i EF-fuglebeskyttelsesområde nr.15. Privatejet.

Forvaltningsbehov: Ingen, men årlig afgræsning af vældområdet bør opretholdes. Der er en MVJ-aftale for området, der indebærer græsning.

Kielstrup Sø: Ved bakkefoden neden for Lundshøj ligger ud mod Kielstrup Sø affladede enge med en bred vældzone. En del af vældet rummer et paludella-væld, hvor Gul Stenbræk vokser. Vældområdet afgræsses. Det er fredet og omfattet af naturbeskyttelseslovens §3 og EF-habitatområde 22. Privatejet.

Forvaltningsbehov: Nordjyllands Amt har udarbejdet en plejeplan for området: buske og træer ryddes langs hele den østlige bredzone, materialet fjernes i det omfang det overhovedet er muligt. Paludellavældet er frahegnet (20 x 20 m) men afgræsses ikke. Det slås manuelt en gang årligt og materialet fjernes. To årlige slåninger anbefales, da slåningen ellers fremmer Butblomstret siv.

Hammershøj Kær: Engområde med flere væld. I et af vældene findes både ekstremrigkærs- og paludella-vældsvegetation. Vældområdet afgræsses. Det er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3 og er privatejet.

Forvaltningsbehov: Akut behov for at hæve vandstanden samt fortsat årlig afgræsning af vældområdet.

Kvorning Mølle: Vældområdet ligger i en grydeformet lavning langs hvis kanter, vandet træder frem i mængder. Vældområdet afgræsses. Det er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3 og er privatejet.

Forvaltningsbehov: Der er ingen behov for pleje, men vældområdet bør fortsat afgræsses.

Vinkel Kær: Ved foden af sydsiden af Nørre Ådal ligger et vandrigt vældområde. I den centrale del forekommer et paludella-væld. Vældområdet afgræsses af kronhjorte, der er under hegn. Det er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3 og fredet. Området er privatejet.

Forvaltningsbehov: Ingen plejebehov; men årlig afgræsning af vældområdet bør fortsætte. I 1996 blev arealet med vældet frahegnet, fordi hjorte havde søleplads på stedet. I dag afgræsses det meget begrænset af hjorte, som slipper ind i indhegningen. Dette fungerer godt for vældets vedkommende. Øst for vældet er et fredet engareal ryddet og indhegnet med henblik på kvæggræsning i 1999. Lodsejer er informeret om tilstedeværelsen af sjældne plantesamfund på arealet og om plejebehovet for at bevare disse.

Rosborg Sø: Rosborg Sø ligger i den øverste del af Mønsted Ådal og er omgivet af vidtstrakte fugtige kær, som er under tilgroning af pil. Langs ådalen forekommer en række væld. Den vestlige side af Mønsted Ådal afgræsses. Vældområdet er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, og indgår i EF-habitatområde nr. 37. Det ejes af forsvarsministeriet.

Forvaltningsbehov: Ingen, men årlig afgræsning af vældområdet bør fortsætte.

Tidligere voksesteder, hvorfra bestanden er forsvundet for nylig (Wind, 1999).

Øster Vrå: Snæver ådal med stejle sider. Dele af engområderne er græssede, andre dele bl.a. det tidligere voksested for gul stenbræk er under kraftig tilgroning med højt voksende urter, tagrør, høj sødgræs og øret pil. Engene er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3. Privatejet.

Forvaltningsbehov: Skal levevilkårene for Gul Stenbræk genskabes, skal der foretages rydning og græsning genindføres.

Ilsø: Engområdet langs vestbredden af Ilsø er under forvandling fra kær område med lav urtevegetation til område med højt voksende plantedække. Langs søbredden findes områder med rene mostuer bla. piberenser mos. Der er ingen drift på området. Vældområdet er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3. Det indgår i EF-fuglebeskyttelsesområde 4 og i EF-habitatområde nr. 20. Området er privatejet.

Forvaltningsbehov: Området bør ryddes for vedplanter og græsning indføres. Amtet foretager pleje i form af rydning af bredzonen for vedplanter hvert andet år efter aftale med lodsejeren. Græsning kan ikke indføres, området er for vådt.

Brokær: Dalene omkring Boddum Bæk i Brokær er tilgroede med træer og buske. I den nordøstlige del af Brokær forekommer endnu pletter med lavtvoksende vegetation domineret af mospuder. I dalen forekommer desuden en vældzone stedvis med ekstremrigkærsvegetation karakteriseret af butblomstret siv. Området er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, det er fredet, indgår i EF-fuglebeskyttelsesområde 27 og EF-habitatområde 29. Området er privatejet. De indre dele af Brokær er uden drift, mens engene omkring Doverkil afgræsses.

Forvaltningsbehov: Skal de lysåbne forhold genskabes, skal der foretages rydning og efterfølgende græsning samt muligvis en vandstandshævning.

Gelbro Dal: Paludella-vældet ligger for foden af Ravnsbjerg. Ingen drift. Omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, indgår i EF-habitatområde nr. 35. Statsejet (Fussingø Statsskovdistrikt).

Forvaltningsbehov: Der er behov for høslet med efterfølgende fjernelse af det afskårne materiale samt tilbageskæring af træer og buske i vældområdet.

Tjele Langsø: Tuet vældzone langs bredden af søen. Vældområdet er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3 og indgår sammen med søen i EF-fuglebeskyttelsesområde nr. 16 og EF-habitatområde nr. 33. Området er privatejet. Driften af vældområdet er ophørt, og vegetationssammensætningen er derfor ændret.

Forvaltningsbehov: Hvis de lysåbne vegetationsforhold skal genskabes, er der behov for at fjerne opvækst af vedplanter og genindføre græsning.

Vinge Møllebæk: Vældområdet med Paludella findes langs åen ved foden af ådalens sider. Butblomstret siv dominerer vegetationen og danner tætte bestande med kraftig førnedannelse til følge. Området anvendes til græsning. Det er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, og området er fredet. Området er privatejet.

Forvaltningsbehov: Der er behov for rydning af træ- og buskvegetation og et slæt af bl.a. Butblomstret siv i vældzonen. Det afskårne materiale skal fjernes fra lokaliteten. Nuværende græsning opretholdes.

Bredsgård Sø: Engområde ved den delvist afvandede sø med rigkærs- og Paludella-vegetation. Vældområdet var i 1998 under langsom tilgroning med træer og buske efter driftsophør. I 1999 er

igangsat rydning og græsning på en del af området. Området er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, det er fredet af botaniske årsager, og det indgår i EF-habitatområde nr. 38. Privatejet.

Forvaltningsbehov: Genindførelse af græsning og rydning af træer og buske.

Kjellerup Sø: Omkring søen ligger et ca. 16 ha stort kærrområde med en mosaik af flere vegetationsstyper. Området er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, og det er privatejet. Pleje i form af rydning og græsning er iværksat af amtet.

Forvaltningsbehov: Der er intet aktuelt plejebestandsbehov på lokaliteten.

Læsten Bakker: Vældområde domineret af lavtvoksende rigkærsvegetation i Vejle Ådal og i en sidedal hertil. Vældområdet er sammen med de omliggende overdrevspartier omfattet af naturbeskyttelseslovens §3, Det er blevet fredet i 1969 og indgår i EF-habitatområde nr. 30. Vældområdet er privatejet. I 1992-93 blev der foretaget en omfattende naturpleje af amtet med rydning af opvækst af træer og buske. Vældområdet anvendes til græsning.

Forvaltningsbehov: Der er behov for rydning af vedplanter på lokaliteten.

Kolkær, Sillerup: Vældenge i en 200 m bred dal. Området er omfattet af naturbeskyttelseslovens §3. Det indgår i EF-fuglebeskyttelsesområde nr. 34 og i EF-habitatområde nr. 49. Området er privatejet og uden drift.

Forvaltningsbehov: Der er behov for at fjerne vedplanter fra vældzonen. Hvis Gul Stenbræk genfindes i området, forudsætter dens bevaring, at græsning eller høslæt genindføres.

2.10 Spredningsmuligheder

I Nordjyllands Amt er en MVJ-aftale kommet i stand umiddelbart nord for Halkær-kæret, som ligger i nærheden af Halkær Å. Lokaliteten er egnet som levested for Gul Stenbræk, og det vil blive undersøgt fra år 2000, om arten ved egen hjælp kan sprede sig hertil.

Der er herudover ikke kendskab til mulige levesteder i umiddelbar nærhed af de eksisterende, hvortil arten let vil kunne sprede sig. Mulige nye voksesteder bør vurderes og beskrives nærmere med henblik på mulig spredning hertil.

3.0 Forslag til fremtidig forvaltning

3.1 International erfaring

Ifølge Ståhl (1999) har man i Sverige haft positiv erfaring med pleje i form af:

- naturplejende rørhøst på en lokalitet i Västergötland, hvor antallet af ”blomstänglar” mere end tidobledes herefter
- forsøg med rydning af Dværg-Birk *Betula nana* i det nordlige Sverige, som resulterede i en fordobling af antallet af blomstrende planter.

Der er desuden observeret store sæsonvariationer i Sverige, og da blomstring varierer, menes det vigtigt at optælle vegetative individer.

Ståhl (1999) mener også, at blotlægning af tørvelaget (f.eks. ved græsning eller slæt) åbenbart er vigtigt for etablering af nye frøplanter.

3.2 Målsætning

Det overordnede mål er at sikre Gul Stenbræk en gunstig bevaringsstatus.

Det kortsigtede mål er at bevare Gul Stenbræk på de nuværende levesteder samt at øge bestanden på disse. Endvidere er det målet at få Gul Stenbræk tilbage på en række af de levesteder, hvorfra den for nylig er forsvundet.

Det langsigtede mål er at gøre en indsats for lysåbne vældmoser med ensvarmt/enskøligt, mineralholdigt vand, bl.a. genoprette den naturlige vandstand på et antal lokaliteter, samt at iværksætte græsning og således genskabe flere egnede levesteder for Gul Stenbræk.

3.3 Handlingsplan til iværksættelse

Beskrivelse af forvaltning

- Hver lodsejer i de syv områder med Gul Stenbræk orienteres om, at de har en rødliste/habitat-art (brev og kort) på deres ejendom samt modtager vejledning om, hvordan området mest hensigtsmæssigt kan drives. Skal den eksisterende drift fortsætte, skal der ske nye tiltag osv.
- På følgende lokalitet med Gul Stenbræk foretages pleje af vegetationen m.v.:

Hammershøj Kær (Viborg Amt): Græsningsaftaler er undervejs for det hegnede areal øst for lokaliteten. Der er uden held søgt tilladelse til at rydde pilebevoksningen imellem hegn og Gul Stenbræk i 1999. En ejer modsatte sig plejeindgrebet. Lodsejeren er informeret om tilstedeværelsen af sjældne plantesamfund på arealet og om plejebehovet for at bevare disse. Plejebestræbelserne bør fortsættes. Desuden bør mulighederne for at hæve vandstanden undersøges og om muligt iværksættes.

- På følgende lokaliteter, hvorfra Gul Stenbræk for nylig er forsvundet, foretages genopretning/pleje:

Vinge Møllebæk (Viborg Amt): Der foretages rydning og området afgræsses. Ikke hele fredningen er plejet endnu, men der er truffet aftaler. Alt det ryddede afgræsses. Dette arbejde videreføres. Lodsejer er informeret om tilstedeværelsen af sjældne plantesamfund på arealet og om plejehovet for at bevare disse.

Gelbro Dal (Fussingø statsskovdistrikt): Der foretages høslet, fjernelse af biomasse samt fjernelse af træer og buske i vældområdet. Senere evt. græsning.

Øster Vrå (Nordjyllands Amt): Området ryddes, og biomasse fjernes. Græsning genindføres.

Brokær (Viborg Amt): Der foretages rydning og efterfølgende græsning.

Tjele Langsø (Viborg Amt): Området ryddes for vedplanter, og græsning genindføres.

Bredsgård Sø (Viborg Amt): I 1999 igangsattes rydning og græsning på en del af området. Dette initiativ videreføres. Lodsejer er informeret om tilstedeværelsen af sjældne plantesamfund på arealet og om plejehovet for at bevare disse.

Læsten Bakker (Århus Amt): Rydning, evt. efterfulgt af græsning.

Kolkær, Sillerup (Århus Amt): Rydning, evt. efterfulgt af græsning.

- Der genoprettes om muligt levesteder (lysåbne vældmoser med sommerkøligt næringsholdigt vand), hvortil Gul Stenbræk vil kunne sprede sig, for eksempel nogle af de opkøbte og nedlagte dambrug i forbindelse med Hald Sø.
- Det overvejes, om Gul Stenbræk evt. skal genetableres ved genudsætning eller –udsåning af arten på tidligere voksesteder, hvor levevilkårene for arten er genoprettet, men hvortil arten ikke skønnes at have mulighed for selv at sprede sig til.

3.4 Virkemidler

Information til lodsejere, støtteordninger (MiljøVenlige Jordbrugsforanstaltninger m.v.) og naturforvaltningsmidler.

Til løbende at følge og bedømme de initiativer, som handlingsplanen medfører, nedsættes en arbejdsgruppe mellem Skov- og Naturstyrelsen, DMU og de berørte amter. Arbejdsgruppen nedsættes for en periode på 5 år.

4.0 Litteratur

- Hoff, M. 1943: Danmarks Topografisk-Botaniske Undersøgelser, nr. 11, Crassulaceernes og Saxifragaceernes Udbredelse i Danmark, s. 109 – 111 og fig. 9
- Lange, J. 1888: Haandbog i Den Danske Flora (4. udgave), C. A. Reitzels Forlag
- Løjtnant, Bernt og Worsøe, Eiler 1993: Status over den danske Flora 1993; G.E.C Gads Forlag København
- Løjtnant, B. og Worsøe, E. 1978: Truede danske Planter, nr. 7, Gul Stenbræk – *Saxifraga hirculus* L., URT 2(3), s. 85 –89
- Ohlson, M. 1989; Dynamik i nord- och mellansvenska populationer af myrbräcka; Svensk Botanisk Tidsskrift, 83, s. 1-11
- Olesen, J. M og Warncke, E. 1987: Gul Stenbræks naturhistorie; URT, nr. 11, s. 3-16
- Ståhl, P. 1999; Faktablad: *Saxifraga hirculus*. Artsdatabanken, SLU 1999-01-23
- Wind, P. 1988; Fem fund af Gul Stenbræk (*Saxifraga hirculus* L.), URT, 12 (3), s. 68 – 76
- Wind, P. 1993; Fredede arter i Danmark 4, URT 17 (1): s. 26 - 29
- Wind, Peter et al. 1999: Naturovervågning; Overvågning af rødlistede arter 1998 Danmark; Miljø- og Energiministeriet, Danmarks Miljøundersøgelser

Handlingsplan for bevarelse af den truede planteart Gul Stenbræk *Saxifraga hirculus*

Udarbejdet af: Miljø- og Energiministeriet
Skov- og Naturstyrelsen, 2000

Redaktion: Elin Pitter, Sten Asbirk og Claus Helweg Ovesen
Skov- og Naturstyrelsen

Forsidefoto: Sten Asbirk